MĄSTYMAI

GYTAUTAS PETRAUSKAS

ANTANO MACEINOS TAUTINĖS VALSTYBĖS MODELIO ANALIZĖ

Įvadas

„Viešpats mus gelbsti leisdamas tapti tautos dalimi. Jis mus įtraukia į tautą, ir mūsų tapatybė galų gale bus priklausymas tautai.“ Praėjusiais metais vizito Lietuvoje metu Popiežius Pranciškus savo kalboje akcentavo tautos, kaip bendrų išgyvenimų vienijamos bendruomenės, leidžiančios atsiskleisti krikščioniškoms dorybėms, svarbą. Tuo pačiu jis kritikavo šiais laikais vyraujantį žmonių polinkį į individualizmą, atomizuojantį ir skaidantį bendruomenes, skatinantį egoizmą ir iš jo kylančią nesantaiką. Kalbą jaunimui Popiežius užbaigė ragindamas nepamiršti tautos šaknų, argumentuodamas, jog išminties sėmimasis iš protėvių veda tautą į priekį. Atitolimas nuo protėvių nebūtinai turi būti determinuotas laiko plotmės, jis gali reikštis ir per užmiršimą ir atitolimą idėjinėje sferoje, kai visai nesenai kūrę tautiečiai yra nepelnytai pamirštami.

Vienas iš to pavyzdžių galėtų būti tarpukario, o vėliau – išeivijos filosofas Antanas Maceina, pirmas iš lietuvių filosofų, sulaukęs dėmesio tiek Vakarų, tiek ir Rytų Europoje[1]. Didžioji dalis akademinių straipsnių apie šį autorių yra parašyti apie 2008 m., minint šimtąsias jo gimimo metines. Tačiau jei akademinėje literatūroje A. Maceina palyginti nors ir mažai, bet vis dėl to nagrinėjamas ne tik gimimo metinių proga, viešojoje kultūrinėje erdvėje dėl įvairių priežasčių jis yra nepelnytai užmirštas, nors buvo vienas produktyviausių tuometinės Lietuvos filosofų, kurio darbai rodo gilią tarpukario intelektinę brandą. Šios publikacijos tikslas – paanalizuoti filosofo tautinės valstybės modelio idėją, ieškoti istorinių bei naujų, iki šiol akademinėje literatūroje neaptartų, idėjinių kontekstų ir pakomentuoti kontraversijas, supančias šio autoriaus tautinės valstybės idėją.

Krikščionybės svarba

Anot paties A. Maceinos, filosofija prasideda klausimu[2], dėl to prieš pradedant nagrinėti tautinės valstybės idėją, pirmiausia reikia paklausti, ką galima sužinoti apie šio autoriaus pamatines idėjas, formavusias bendrą idėjinį naratyvą, iš kurio kyla ir kuriuo persmelkta visa kūryba. Maceina didelę reikšmę teikia kūrybos klausimui. Pasak jo, žmogus yra kūrybiškas dėl to, jog savo būtimi atspindėdamas Dievą kaip kūrėją, jis reiškiasi kiekvienoje savo gyvenimo padėtyje kurdamas, remdamasis principu, kad savo padėties pareigų tobulas atlikimas turi padaryti tobulą ir jų atlikėją. Kadangi kūryba ir yra kelias į tobulumą, tai kiekvieno pasauliškio pagrindinis rūpestis ir yra kurti objektyvius veikalus visose srityse, keliant aikštėn kūriniškąjį būties šventumą ir tuo tobulinant dabartinį pasaulį[3]. Trumpiau tariant, žmogus, būdamas sukurtas pagal Dievo paveikslą, prisiima ir pareigą kurti, kaip tai daro ir Dievas. Iš to galima matyti, jog būtent žmogaus santykis su Dievu, per kurį išsiplėtoja žmogaus santykis su šiuo pasauliu per visą jo gyvenimą, yra pamatinis reiškinys, iš kurio išsirutuliuoja visa Maceinos krikščioniškoji filosofija. Kadangi Dievas „pats savyje yra Tiesa, Gėris ir Grožis“[4], žmogus, siekdamas patvirtinti save kaip sukurtą pagal Dievo paveikslą, bet kuriomis savo kūrybos apraiškomis, visais savo darbais, žodžiais turi šių minėtų atspindinčių idealų laikytis kūrybos metu. Tačiau iš kur yra kilęs viso šio pasaulio

[1] *Maceinienė T. Išmintis, gimusi kančioje. Antanas Maceina: gyvenimas ir kūryba. Vilnius, Margi raštai, 2008, p. 182.*

[2] *Maceina A. Filosofijos keliu // Problemos, 1994, t. 43, Vilnius, p. 79.*

[3] *Maceina A. Krikščionis pasaulyje // Raštai. T. 6. Vilnius, Mintis, 1993, p. 549.*

[4] *Ten pat, p. 522.*

blogis, kurį taip akcentuoja pats Maceina, visada stengęsis dėl šio blogio išplitimo atsiriboti nuo pasaulio? Buvimą krikščioniu Maceina suprato kaip buvimą nuolatinėje opozicijoje šio pasaulio blogiui, apie tai jis rašė: „Būti opozicijoje reiškia betgi susikirsti su įvairiomis pasaulio nuomonėmis bei jėgomis, tai turėti priešų ir su jais kovoti – ne prieš kūną ir kraują, /.../ bet prieš kunigaikščius ir valdžias, /.../ prieš visa, kas neigia Kristų kaip pasaulio Savininką, kas pasaulį laiko savo valdžios objektu. Kadangi ši tamsybės valdovų pastanga yra visuotinė – pasaulis, kaip sakėme, yra visuma, – tai ir krikščionio opozicija pasauliui savaime pasidaro visuotinė: nėra nė vienos srities, kurioje /.../ minimos piktybės dvasios nesireikštų, tuo pačiu nėra nei vienos srities, kurią krikščionis galėtų priimti be niekur nieko. Visur jis turi budėti ir būti atsti, kad galėtų skirti dvasias. Sankirtis su pasauliu užtat apima visa, nes visa yra nuodėmės paliesta ir tykoma grėsmės nusigrįžti nuo Dievo. Todėl krikščionis /.../ yra ne paprasta būtybė, bet kova. Kova yra konkreti opozicinės būsenos išraiška.“[1] Taigi krikščionio, kaip esančio opozicijoje šiam nuodėmingam žmonių pasauliui, pamatinė pareiga yra nedalyvauti visuotiniame blogyje, kuriuo persmelkta visa žmonija. Tačiau ir kovodamas su šiuo blogiu, krikščionis negali naudotis jo pasauliui būdingais metodais, tokiais kaip jėga ar melas, jis turi kovoti pasitelkdamas minėtąją Dievu grįstą kūrybą.

Taip pat čia galima rasti ir blogio sampratos paaiškinimą. Kaip visuotinį blogį Maceina įvardija siekimą pasaulį pajungti savo valdžiai, o tai paneigia Dievo, kaip absoliutaus visa ko valdovo, vietą ir siekia ją užimti. Tačiau tai galioja ne tik tiesiogine prasme tai mažai saujelei žmonių, per žmonijos istoriją bandžiusių užvaldyti pasaulį. Šis blogis pasireiškia visuose žmonėse, per jų nuomones ir jėgas, neigiančias Dievą kaip pasaulio savininką. Krikščionybėje būtis yra gėris, o blogis yra nebūtis[2], kitaip tariant, viskas, kas yra šiame pasaulyje, Dievo požiūriu yra gera. Tačiau žmogus pradeda vertinti būtį per santykį su pačiu savimi[3]. Interpretuojant Maceinos aprašytas egzistencialisto filosofo Martyno Heidegerio (Martin Heidegger) mintis, bet koks vertybinis mąstymas, kai žmogus sau suteikia vertintojo poziciją, yra Dievo neigimas, kadangi pagal krikščionybės esmę Dievui vienam galima „vertinti“, skirti gėrį nuo blogio. Todėl žmogus, net vertindamas Dievą kaip aukščiausią vertybę, vertina jį kaip šio pasaulio objektą, pašalindamas Dievo metafiziškumą ir taip paneigdamas savo tikėjimo į Dievą, kaip transcendentinę tiesą, esmę[4]. Krikščionybėje prigimtinės nuodėmės esmė, pagrindžianti, kodėl žmogui buvo uždraustas gyvybės medžio vaisius, yra ta, jog žmogus, paragavęs uždrausto vaisiaus, įgyja gebėjimą skirti gėrį nuo blogio. Tačiau šis vaisius neduoda žmogui Dievo transcendentinės vietos, dėl kurios Dievas gali matyti viską vienu metu ir teisingai spręsti, kas yra gera, o žmogus su savo išlikusiomis ribotomis juslėmis, neleidžiančiomis jam matyti visumos, kas įmanoma tik Dievui, pasmerkia save visada neteisingai spręsti, kas yra gera, o kas bloga. Kitaip tariant, tą darydamas jis pirmą kartą meluoja, nesiremia tiesa, į gerąją būtį įneša blogąją nebūtį. Būtent šis klaidingas žmogaus susilyginimas su Dievu reiškia ėjimą prieš Dievo tvarką į nebūtį, iš to išsivysto visas žmonijos blogis, dėl kurio vėliau Dievas davė žmonėms dešimt įsakymų, daug kitų judaizmo taisyklių, kurie Evangelijose pateikiami tik kaip visus juos apimančio meilės Dievui įsakymo išvestinės ir pirmo jo meilės artimui kaip sau pačiam įsakymo išvestinė, kad jam paklusdami žmonės galėtų artėti prie Dievo ir tolti nuo nebūties. Taigi išnagrinėjus, kiek Maceinos kūrybai davė krikščionybė, bus galima teisingiau suprasti jo idėjas, jo požiūrį į šio pasaulio netobulumą ir siūlomas siektinas gaires.

Senosios valstybės krizė

Siekiant suprasti A. Maceinos tautinės valstybės idėją, tikslingiausia būtų nagrinėti jo straipsnį „Tauta ir valstybė“, kuris, Alvydo Jokubaičio vertinimu, yra vienas iš nuosekliausių Maceinos politinių traktatų[5]. Šis straipsnis buvo išspausdintas 1939 m. kovo 19 d., dieną prieš Vokietijos ultimatumo įteikimą Lietuvai dėl Klaipėdos krašto prijungimo – antrąjį

[1] Ten pat, p. 595.
[2] Maceina A. Smūgis vertybių filosofijai // Raštai. T. 13. Vilnius, Margi raštai, 2007, p. 144.
[3] Ten pat.
[4] Heidegeris M. Rinktiniai raštai. Vilnius, Mintis, 1992, p. 171.
[5] Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai // Politologija, 2001, t. 22, nr. 2, p. 4.

Lietuvos politiniam prestižui suduotą smūgį, ėjusį po 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumo. Pasaulyje buvo justi artėjančio karo grėsmė, tačiau dėl įsivaizduojamos galimybės karo išvengti Vakarų valstybės vykdė nuolaidžiavimo politiką Vokietijos atžvilgiu. Šios visuotinės valstybių krizės akivaizdoje niekas nenumanė, kokio masto gali būti šis ateinantis karas, kokios bus jo pasekmės. Pirmas „Tautos ir valstybės“ skyrius vadinasi „Valstybės krizės priežastys“. Jame Maceina atskleidžia savo supratimą apie valstybių santykių krizės priežastis. Jis rašo, jog „valstybinė krizė rodo, kad žlunga sena valstybės koncepcija ir kad iš tos pačios krizės kyla naujos valstybės užuomazgos“[1]. Pirmiausia reikia išsiaiškinti, ką reiškia Maceinai jo minima senoji valstybės koncepcija. Šio tipo valstybės atsiradimo aiškinimą jis priešina aiškinimui, esą senoji valstybė kylanti iš šeimos, argumentuodamas, kad pagal naująją etnologiją valstybės organizavimas pirminėse kultūrose ėjo šalia šeimos ir kartais net priešinga linkme šeimai[2]. Jis teigia, kad valstybė istoriškai kyla ne iš šeimos, o iš laisvų sambūrių, juose svarbiausi veikėjai yra vyrai, formuojantys slaptas sąjungas, iš kurių ir formavosi valstybės[3].

Būtent kaip pamatinę senosios valstybės susiformavimo priežastį Maceina įvardija draugijinį principą[4], tai viena iš pagrindinių sąvokų, kuria remdamasis Maceina neigiamai vertina senąją valstybę. Šis draugijinis principas yra intereso ir išviršinio tikslingumo principas[5], kuris paskirame žmoguje reiškiasi per tai, jog jo siekiai yra orientuoti į išorinio pasaulio objektus, kurie žmogaus požiūriu „tampa gėriu tik tada, kai sueina į vertybės santykius su žmogumi“[6]. Taip save pakeldamas iki aukščiausio gėrio, kaip anksčiau buvo aptarta, žmogus elgiasi prieš Dievo tvarką. Tai galima susieti su kritika, kurią Maceina išsako Tomo Hobso (Thomas Hobbes) moderniosios valstybės teorijai, kuri iš esmės ir yra toji Maceinos aprašoma senoji valstybės tvarka. Jis kritikuoja Hobso prigimtinę žmogaus būklės teoriją, kurios pagrindu senoji valstybė pagrindžia savo reikalingumą. Maceina nesutinka su Hobso visų karo su visais aiškinimu, esą žmogus prigimtinėje būklėje yra antisocialus, priešiškas kitiems žmonėms, dėl to natūrali žmonių būklė yra kova už būvį, o tai yra peiktina kaip pamatinė visų karų priežastis[7]. Savo kritiką Maceina argumentuoja teigdamas, jog kova už būvį eina šalia karo ir su juo neturi nieko bendra, ir lygindamas išlikusią nekaringą žydų tautą su išnykusia karinga romėnų tauta. Anot filosofo, nors pirminiu kultūros laikotarpiu žmonių buvo mažai, o teritorijos, į kurią būtų buvę galima plėstis, buvo daug, tačiau karai vis tiek buvo dažni, nors būtent pagal Hobso aiškinimą karai tada turėję būti reti, todėl „kova už būvį“ kaip karo kilmės aiškinimas netinka[8]. Taip pat Hobso aiškinimas kertasi ir su anksčiau aprašyta krikščioniškąja Maceinos mąstysena. Pagal Hobso prigimtinės žmonių būklės principą „žmogus žmogui vilkas“ *(lot. homo homini lupus est*) blogis žmonėse yra išvidinis, jis yra prigimtinis, o, kaip jau buvo aptarta, pagal krikščionybę blogis žmonėse atsirado kaip išviršinis, tai yra kilo grynai iš išorinių šio pasaulio dirgiklių, nes iki prigimtinės nuodėmės žmogus iš vidaus, tai yra iš sielos, būdamas sukurtas Dievo yra geras. Maceinos žodžiais, pirmykštėje žmonių vienybėje, jų bendruomenėje, šis gėris, pasižymėdamas meilės ir vienybės koncentravimusi ir žodžiu „mes“ kaip pamatine sąvoka, reiškėsi kaip dėsnis, įvardijamas kaip noras mylėti (*vok. Wille zur Liebe*)[9] ir vien savo pavadinimu rodo intencijos kryptį – iš vidaus į išorę. Kaip šios vienybės iširimo pirminę priežastį Maceina nurodo atitrūkimą nuo Dievo per jau aptartą prigimtinę nuodėmę. Po jos žmogus atitrūko nuo pasaulio, suskilo savyje ir taip suardė santykius su kitais, dėl to kilo noras apgalėti (*vok. Wille zur Macht*), išnyko noras mylėti, o žodžiu „mes“ reiškiamą bendruomenės savimonę pakeitė „aš“ ir „tu“ skirtis, kurios esmė buvo ta, jog kiekvieno bendruomenės nario gyvenimo centras tapo „aš“, esminis bruožas buvo savimeilė, o kiti bendruomenės nariai individui tapo „tu“, suprantami kaip kažkas, ką reikia palenkti sau[10]. Taigi bendruomenės virto paskirais individais. Pagal Maceiną žmogus, pereidamas prie vertybinio mąstymo ir iškeldamas save kaip aukščiausią gėrį,

[1] *Maceina A. Tauta ir valstybė // Raštai. T. 13, p. 52.*
[2] *Ten pat, p. 52–53.*
[3] *Ten pat, p. 53.*
[4] *Ten pat, p. 54.*
[5] *Ten pat.*
[6] *Maceina A. Smūgis vertybių filosofijai, p. 144.*
[7] *Maceina A. Karo prasmė ir taikos problema // Raštai. T. 13, p. 106.*
[8] *Ten pat, p. 106–107.*
[9] *Ten pat, p. 108.*
[10] *Ten pat.*

kaip gyvenimo tikslą, mato ne kovą už būvį, kaip aiškina Hobsas, o siekį kuo tvirčiau įsiviešpatauti šiame pasaulyje. Todėl kiti žmonės pradedami vertinti kaip objektai, kuriuos reikia pavergti, net jei jie nekelia grėsmės, o plėtimasis kaip toks veiksmas tampa esminiu siekiu. Iš to ir kyla minėtasis draugijinis principas – jame nėra jokios krikščioniškosios vienybės, jos narius sieja tik bendras interesas plėtoti savo valdžią, bet kada kiekvienas jos narys, radęs tinkamą galimybę pavergti savo valiai kitus draugijinio sambūrio narius, šia proga pasinaudos.

Apskritai tiek straipsnyje „Tauta ir valstybė“, tiek ir kituose straipsniuose Maceina, kalbėdamas apie blogio politikoje priežastis, dažnai įvairiomis formomis mini „draugo“ sąvoką. Iš to galima įžvelgti dėl nežinomos priežasties jokioje akademinėje literatūroje apie Maceiną neminimą idėjinį kontekstą, galintį padėti vėliau suprasti esminį skirtumą tarp Maceinos aprašomos senosios ir galimai atsirasiančios naujosios valstybės. Maceina buvo susipažinęs su daugelio įvairių filosofinių autorių tekstais, juos skaitė įvairiomis kalbomis, viena iš geriausiai jo mokamų užsienio kalbų buvo vokiečių – vokiečių autoriai yra vieni iš gausiausiai jo cituojamų autorių, jis pats visą likusį gyvenimą po pasitraukimo iš Lietuvos gyveno ir dėstytojavo Vokietijoje[1]. Iš to galima kelti hipotezę, kad jis buvo susipažinęs su vokiečių politikos filosofo Karlo Šmito (Carl Schmitt) darbais. Suprantama, Maceina nebuvo Šmito idėjų šalininkas – A. Jokubaičio požiūriu, Maceina priskirtinas romantiškajam filosofiniam mąstymui[2], o politinio romantizmo polemizavimą ir kritiką galima laikyti esminiu elementu, iš kurio kilo vėlesnės Šmito idėjos[3]. Tačiau galima įžvelgti Maceinos polemizavimą su Šmito idėjomis – 1939 m. parašytame Maceinos straipsnyje „Tauta ir valstybė“ įžvelgiama tam tikra polemika su 1932 m. Šmito knygoje „Politiškumo sąvoka“ (vok. *Der Begriff des Politische*) išsakoma „draugo / priešo“ skirties kaip išskirtinės politiškumo savybės idėja. Tai dar vienas aiškinimas, kodėl Maceina, rašydamas apie politikos blogį, visada mini draugijinį principą. Šmitas teigia, jog politikos esminis bruožas yra žmonių dalijimasis į priešus ir draugus, dėl šio dalijimosi yra neįmanoma visuotinė taika, žmonės net vienijasi į draugus išsikeldami bendrus priešus, kiekvieno valstybių ar paskirų žmonių įgyto naujo draugo priešai tampa asmeniniais priešais, ir tai galiausiai reiškiasi kaip nuolatinis žmonių susipriešinimas[4]. Maceina savo pastebėjimais pripažįsta tai kaip esamą tikrovę, tačiau, skirtingai nei Šmitas, kuris teigia, jog toks susipriešinimas visada buvo ir išliks, tvirtina, kad šis draugijinis principas ir iš jo atsiradusi senoji valstybės santvarka artėja prie pabaigos. Draugijinio principo pagrindu sukurtos valstybės yra grynai išviršinės, kitaip tariant, valstybės valdžios ryšys su valdomais žmonėmis yra pagrįstas vien noro apgalėti, jos teritorija nėra apibrėžta tautų išsidėstymo, tokios valstybės teritorija paprastai būna užkariautosios žemės. Todėl kiekvieno valstybės nario į valdžią nukreipti siekiai bus vien asmeniniai, skirti jo tikslui – viešpatauti – patenkinti.

Maceinos teigimu, šis išviršinis draugijinis interesas pasiekia aukščiausią savo išsivystymo laipsnį demokratijoje, kurioje jis reiškiasi per partijų kovą dėl valdžios ir lemia valstybės pavirtimą mechanizmu. Tokioje valstybėje vyrauja bendrą interesą viešpatauti turintys individai[5], tačiau šis bendras interesas jų nevienija į bendruomenę, kadangi kiekvieno paskiro individo aukščiausias tikslas yra jis pats; šis vienijimasis yra grynai apsimestinis, šie paskiri individai, bet kada radę tinkamą progą, pajungtų savo valiai buvusius „draugus“, o besipriešinančius iškeltų kaip „priešus“ – tai straipsnio rašymo metu 1939 m. per ilgųjų peilių naktį jau sėkmingai buvo įvykdęs Hitleris, kuris, derėtų nepamiršti, pirmiausia Vokietijoje buvo išrinktas demokratiškai.

Dar vienas šių senųjų valstybių bruožas yra tas, kad jos, siekdamos įbauginti gyventojus, visada jiems iškelia kokį nors priešą – taip valdžia ne tik pagrindžia savo reikalingumą kaip vienintelė žmonių gynėja prieš išorės ar vidaus priešus, bet ir gyventojai yra mobilizuojami bei suvienijami bendros baimės dėl galimo konflikto. Ne vien demokratinė

[1] *Ten pat, p. 131-132.*
[2] *Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai, p. 7.*
[3] *Jokubaitis L. Neįvertintas Carlo Schmitto pažiūrų aspektas // Politologija, 2011, t. 63, nr. 3, p. 17.*
[4] *Schmitt C. The concept of the political: Expanded edition. University of Chicago Press, 2008.*
[5] *Maceina A. Tauta ir valstybė, p. 55.*

Veimaro respublika „Tautos ir valstybės“ rašymo metu buvo žlugusi – ją pakeitė totalitarinis Hitlerio režimas, dėl visai kitų priežasčių tuo metu pradėjo byrėti Britų imperija, kai jos kolonizuotoje Indijoje prasidėjo tautinis atgimimas ir iš jo kilę masiniai protestai, atvedę į Indijos nepriklausomybę. Tai galima laikyti atsaku A. Jokubaičio išsakytai kritikai, esą Maceina 1939 m. neteisingai tvirtina, jog tautinis principas darosi naujos valstybės pagrindu, nes jau nuo pat XVIII a. pabaigos tautinė valstybė buvusi pagrindinė politinio gyvenimo forma[1]. Tačiau dėl aptartų priežasčių šios valstybės, Maceinos supratimu, besiremiančios išviršiniu draugijiniu principu, buvo jo aprašomos senosios valstybės pavyzdžiai. Būtent senosios valstybės modelio krizė, kilusi dėl šio tipo valstybių siekio kuo labiau įsiviešpatauti, pavergti kitus, vedė pasaulį prie dar nežinomo masto konflikto. Pasak Maceinos, visa ši krizė „reiškia ne tik vieno režimo pakeitimą kitu, bet ji reiškia pačių valstybės pagrindų, paties esminio principo pakeitimą“[2].

Tautinės valstybės pagrindai

A. Maceinos filosofijoje įžvelgiama stipri Platono tradicijos įtaka[3], o straipsnyje „Tauta ir valstybė“ išskirtinai daug pamatinių idėjinių panašumų su Platono kūriniu „Valstybė“. Kaip ir Platono tobulos filosofų valdomos valstybės idėjos[4], Maceinos tautinės valstybės idėjos įgyvendinimas nors ir yra įmanomas (suprantama, dėl viso žmonijos išsivystymo Platono valstybės idėja, orientuota į miestą-valstybę, yra daug mažiau reali), vis dėlto greičiausiai tobula tokio tipo valstybė nebus sukurta. Siekiant visiškai suprasti Maceinos tautinės valstybės pagrindus ir kuo jie skiriasi nuo senosios valstybės, reikia pažvelgti į tai, kaip jis aprašo, kas galėtų atvesti žmoniją į visuotinę taiką. Tai jis įvardija kaip atpirktosios žmonijos vieningumą: visi žmonės susivoktų esą broliai ir seserys kaip Dievo vaikai, todėl taptų viena bendruomene[5], kurioje kiekviename žmoguje minėtasis noras mylėti (*vok. Wille zur Macht*) galutinai nugalėtų norą apgalėti (*vok. Wille zur Liebe*). Šitaip išviršinę „aš / tu“ žmonių skirtį, įkūnijamą Karlo Šmito aprašytoje „draugo / priešo“ skirtyje, kur žmones sieja tik bendri interesai, pakeistų išvidinė vienybė bendruomenėje, kur žmonės susivoktų kaip esantys „mes“. Dėl to Maceina ir teigia, kad draugijinis principas eina priešinga kryptimi nei šeima[6], nes jei pasikeitus interesams, draugai bet kada gali tapti priešais, tai šeima tokios priešybės neturi, tie ryšiai yra amžini. Išviršiniu draugijiniu principu grįstus paskirų individų sambūrius į bendruomenes suvienys išvidiniai bendruomeniniai santykiai, paverčiantys juos viena šeima, ir priešingai, šeimoje nesantaiką skleis joje atsiradusios draugystės. Šis išvidinis bendruomeninis ryšys, priešingas išviršiniam draugijiniam senosios valstybės paskirų narių ryšiui, yra dar vienas Maceinos ir Platono tobulų valstybių panašumas, kadangi ir Platono valstybėje jos nariai, siekdami vienybės, vienas kitą vadintų broliais ir seserimis.

Suprantama, toks visuotinis žmonių persikeitimas yra mažai tikėtinas, tačiau nuo to Maceinos tautinės valstybės idėjos aktualumas nemenksta. Platono „Valstybė“ šiandien vis dar aktuali, kadangi joje aprašytos „sergančių valstybių“ santvarkos, kaip nukrypimai nuo jo tobulos valstybės, leidžia paaiškinti ir dabartinių valstybių bėdų priežastis remiantis jo mintimi, jog valstybės santvarka atitinka vyraujančią jos narių sielos pradų hierarchiją. Ir Maceinos išsakytų dviejų esminių žmogaus pradų – išvidinio ir išviršinio – santykis lems, kokia bus valstybė – išvidinė ar išviršinė. Platonas, atsakydamas į klausimą, kiek turėtų plėstis valstybė, teigia, jog ji gali sau leisti plėstis tol, kol yra vieninga. Maceina suvokia, kad žmonijos susivienijimas į vieną kaip Dievo vaikų bendruomenę yra mažai tikėtinas, tačiau įžvelgia vienu žingsniu žemesnę sritį, per kurią jie gali vienytis į bendruomenę išvidiniu principu – tai yra vienijimasis per bendrą tautinę individualybę, kaip naujos tautinės valstybės pagrindą[7]. Tautos nariai vienijasi į bendruomenę ne dėl kokio nors išviršinio tikslo, o būtent dėl bendros jų visą esybę apimančios išvidinės tautinės individualybės, esančios

[1] *Jokubaitis A. Tauta ir valstybė: Antano Maceinos šimtmečiui // Ateitis, 2008, nr. 3.*
[2] *Maceina A. Tauta ir valstybė, p. 55.*
[3] *Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai, p. 15.*
[4] *Platonas. Valstybė. Vilnius, Margi raštai, 2014.*
[5] *Maceina A. Karo prasmė ir taikos problema, p. 116–119.*
[6] *Maceina A. Tauta ir valstybė, p. 53.*
[7] *Ten pat, p. 55–56.*

visoje žmogaus būtybėje[1]. Kaip jau buvo minėta pradžioje, žmogus, būdamas sukurtas pagal Dievo paveikslą, yra linkęs į kūrybą, į savo vidaus pasaulio objektyvaciją, nes tik toks šis pasaulis įgyja visiško tobulumo ir yra atbaigiamas, taigi ir bendruomenė, būdama išvidinė, atspindės šį žmogaus polinkį į kūrybą, o būtent – valstybė ir bus tautos objektyvacija[2]. Taigi ši naujoji išvidiniu principu sukurta tautinė valstybė tobulai reprezentuos tautą, iš kurios kilo, skirtingai nei išviršinė senoji, kuri reprezentavo tik esamą valdžią[3].

Tačiau kaip suprasti kitą Maceinos teiginį, jog „naujoji valstybė gali praryti silpnesnes tautas ir joms neleisti turėti savų valstybių. /.../ Naujoji valstybė užkariautas tautas stengiasi nutautinti, vadinasi, ji nepakenčia tautinio mišrumo. Joje turi aiškiai viešpatauti viena tauta. /.../ naujoji valstybė ir santykiuose su pavergtomis tautomis, ir su mažumomis reiškiasi kaip tautinė valstybė, kuriai ne vis tiek, kas apspręs jos institucijas, jos įstatymus ir jos gyvenimą."[4] Neteisingai suprastas toks teiginys, nežinant visų anksčiau aptartų pamatinių Maceinos idėjų, duotų pagrindą prieiti prie neteisingų išvadų, dėl kurių Maceina gali pasirodyti kaip palaikantis minėtąjį norą apgalėti (*vok. Wille zur Macht*). Galima būtų bandyti Maceiną interpretuoti, neva jis taip rašė itin pavojingu Lietuvos egzistencijai laikotarpiu, kai Vilnius ir Klaipėda buvo atplėšti užsienio valstybių, todėl galimas karas ne tik atkovojant šias žemes, bet ir tolesnis plėtimasis į priešų teritoriją būtų pateisinamas. Tačiau reikia atidžiai įsiskaityti į šia citatą. Jis rašo, kad „naujoji valstybė *gali* praryti silpnesnes tautas ir joms neleisti turėti savų valstybių". Būtent žodis „gali" išduoda, kad Maceina tokiam galimam tautinių valstybių elgesiui nepritaria, jis tiesiog realistiškai žiūrėdamas neatmeta galimybės, kad tautinė valstybė gali taip pasielgti. Platonas, kurdamas tobulą valstybę, kitų žemių užkariavimo galimybę įveda tik tada, kai aptaria, jog šios tobulos valstybės nariai nepasitenkins turimu menku turtu joje šie tiek sustiprėjus geidžiamajam pradui. Taip ir Maceinos tautinė valstybė nebūtinai bus vien tik išvidinio prado, joje gali reikštis ir išviršinis pradas. Trumpiau tariant, realiai galima tautinė valstybė bus tobula tautos reprezentacija, tačiau ji nebus tobula valstybė, nes nėra tokio dalyko kaip tobula tauta. Jos, kaip tautinės valstybės, bruožas bus tas, kad išvidinis pradas bus vyraujantis, o juo labiau šis pradas bus visa apimantis, tuo tautinė valstybė bus artimesnė, Maceinos manymu, idealiai valstybei.

Tautinės valstybės bruožai

Išnagrinėjus pamatines idėjas, leidžiančias suprasti, kaip atsiranda A. Maceinos tautinės valstybės idėja, ir turint teisingą supratimą apie jos esmę, derėtų trumpai pakomentuoti Maceinos pažymimus tautinės valstybės bruožus, atsirandančius iš jo nurodomo kertinio bruožo: „Tautinė valstybė iš tikrųjų reiškia tautos valią gyventi, veikti ir kurti."[5] Kaip pirmąjį tautinės valstybės bruožą jis nurodo jos totalumą argumentuodamas, jog kaip tautinė individualybė žmoguje yra visa apimanti, totalinė, tautinė valstybė, kaip išviršinė objektyvacija, siekdama būti grynai tautinio, o ne draugijinio principo reiškėja ir vykdytoja, turi būti totalinė, arba, jo žodžiais tariant – „totalumas tautinėje valstybėje yra ne kas kita kaip viešojo gyvenimo persunkimas tautiniu pradu"[6]. Maceiną kritikuoja A. Jokubaitis – esą straipsnis „Tauta ir valstybė" nuosekliai užbaigia Maceinos pažiūrų evoliuciją totalitarizmo kryptimi[7], taip pat Valdas Pruskus, kuris nurodo, jog tautinei valstybei nesvetimas totalitarizmas, tik švelnesnis[8]. Tačiau Maceina ir pats, kalbėdamas apie draugijiniu principu besiremiančias išviršines valstybes, pateikia totalitarizmo aiškinimą, atitinkantį ir šiandieninį šios sąvokos supratimą – „šiandien daugelyje valstybių totalizmas reiškia ne tautos išplitimą viešajame gyvenime, ne tautos perkėlimą iš subjektyviojo į objektyvųjį gyvenimą, bet šiandien totalizmas reiškia tam tikros ideologijos, tam tikros partijos, net atskirų asmenų nusistatymo brukimą į viešąjį gyvenimą"[9].

[1] *Ten pat, p. 56.*
[2] *Ten pat.*
[3] *Ten pat, p. 57.*
[4] *Ten pat.*
[5] *Ten pat, p. 58.*
[6] *Ten pat, p. 58–59.*
[7] *Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai, p. 14.*
[8] *Pruskus V. Antanas Maceina: rasizmas ir tautinės mažumos valstybėje. Logos, 2008, nr. 57, p. 56.*
[9] *Maceina A. Tauta ir valstybė, p. 59.*

Jeigu paskiri žmonės bandytų primesti žmonių grupei šį tautinės valstybės modelį išreikšdami savo „norą apgalėti“, tokio tipo valstybė būtų išviršinė ir totaliarinė. Tačiau Maceina, kalbėdamas apie totalumą kaip tautinės valstybės bruožą, išskiria dvi sąvokas: iš pradžių „totalumą“, kai turi mintyje tautinę valstybę, o paskiau įveda „totalizmą“, kai samprotauja apie primestinę, išviršinę valdžią ir vėliau apie ją teigia, kad ji nėra „tautinis totalizmas“[1]. Dėl to Maceinos filosofijoje galima išvesti dvi sąvokas: pirma būtų „išviršinis totalizmas“, reiškiantis totalitarizmą, kaip draugijiniu principu į „norą apgalėti“ atremtą išviršinę valdymo formą, kurioje žmonių santykius grindžia skirtis „aš / tu“ ir kurios propagavimu Maceina yra neteisingai kaltinamas. Antra sąvoka – „tautinis totalumas“, kuri reikštų tautinės valstybės idėją, kaip bendruomeniniu principu į „norą mylėti“ atremtą išvidinę totaliai tautą atspindinčią valstybę, grįstą bendruomenine savivoka „mes“. Tautinis totalumas nėra tik silpnesnė išviršinio totalizmo atmaina, jis yra kardinaliausia išviršinio totalizmo, žinomo kaip totalitarizmas, priešingybė, savo esme atremta į atvirkščius totalitarizmui, arba pagal Maceinos filosofiją – išviršiniam totalizmui, principus.

Visus kitus tautinės valstybės bruožus paaiškina pirmasis bruožas, tačiau juos vis tiek reikia apžvelgti dėl aiškumo. Nurodydamas antrąjį bruožą – kultūriškumą, Maceina argumentuoja, kad kultūriniai reikalai yra vidaus politikos sritis, kuri tautinėje valstybėje nyksta, o būtent politika apsiriboja daugiau užsienio sritimi[2]. Šis vidinės politikos išnykimas dar kartą parodo idėjinę sąsają su K. Šmito išsakoma „draugo / priešo“ skirtimi kaip esminiu politiškumo sąvokos elementu, nes tautinėje valstybėje tauta tampa bendruomene, ši skirtis joje išnyksta, o politiškumas perkeliamas į užsienio politiką, kurioje tarp įvairaus tipo valstybių vis dar vyrauja nesantaika, pasireiškianti per „aš / tu“ skirties grįstą draugijinį principą.

Trečias tautinės valstybės bruožas yra pedagogiškumas, kurį A. Jokubaitis taip pat kritikuoja, esą, Maceinos teigimu, tautinė valstybė gali kontroliuoti švietimą, auklėjimą, sveikatos priežiūrą, žmonių dauginimąsi, emigraciją ir imigraciją, tvarkyti ir normuoti žmogaus turtą ir taip artėti prie totalitarizmo[3]. Į totalitarizmo kaltinimą jau buvo atsakyta, jog tai tautiniame totalume nebūtų totalitarizmo apraiška, kadangi tokios ugdymo reformos kiltų grynai iš tautos ir nebūtų išviršinės, primestinės. Taip pat galima pažymėti, kad nurodyti ugdymo būdai yra beveik tapatūs Platono idėjoms „Valstybėje“ aptariant, kaip turėtų būti ugdomi idealios valstybės piliečiai.

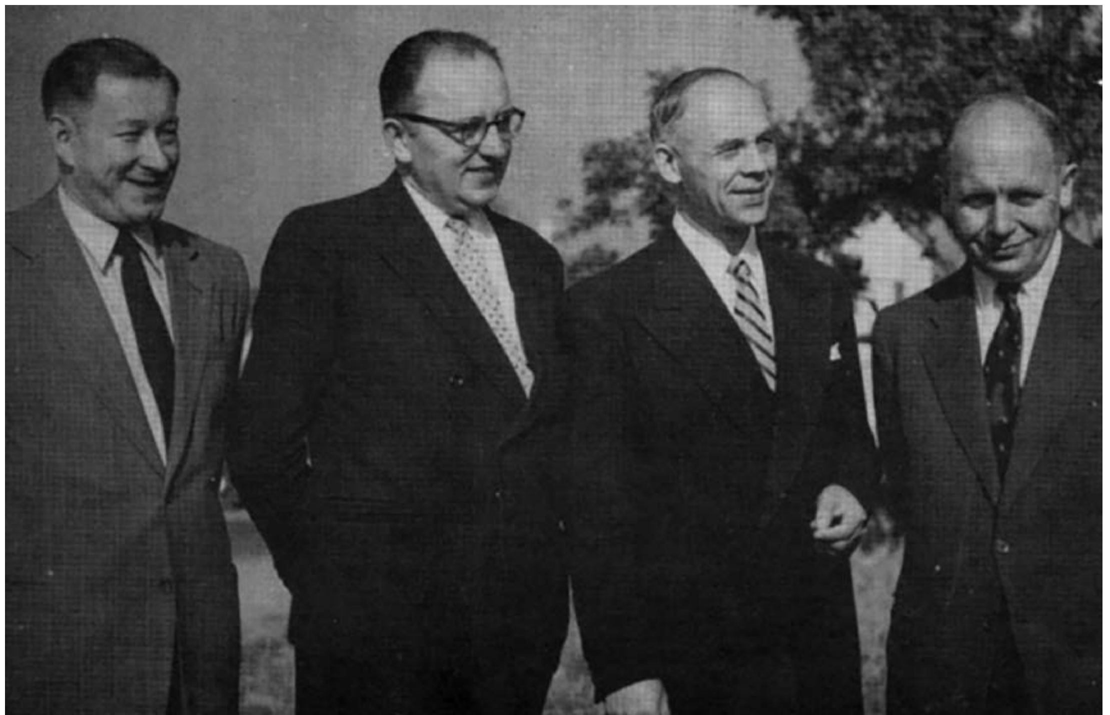
Ketvirtasis ir paskutinysis tautinės valstybės bruožas yra jos tautiškumas. Maceina teigia, kad svetimtaučiai tautinėje valstybėje turėtų būti laikomi ne jos nariais, o tik gyventojais, galinčiais naudotis visomis tautiečių teisėmis, bet ne privilegijomis, tai yra jie negalėtų dalyvauti valstybės kūryboje[4], kadangi, nebūdami bendruomenės nariais, jie nereprezentuotų išvidinio tautinės valstybės, kaip tautos individualybės totalinės objektyvacijos, principo. Dėl to jis siūlo juos arba įjungti į tautą, arba leisti pasilikti kaip svečiams ir naudotis prieglaudos teisėmis[5]. Galiausiai, toliau plėtodamas šią mintį, Maceina iškelia išeivių lietuvių, turinčių mažiau teisių nei valstybės teritorijoje gyvenantys kitataučiai, problemą[6], o kaip jos sprendimą galima laikyti jo išsakytą atitautinimo, kaip nutautintos dalies sujungimą su tautos kultūra, idėją[7]. Jis kategoriškai smerkia prievartos politiką kaip būdą atitautinti[8], ir tai dar kartą liudija, kad būtent tautinės valstybės išvidinė kilmė, paremta bendruomeniniu „mes“ principu, veikia kaip saugiklis nuo amoralių poelgių jai nepriklausančių žmonių atžvilgiu.

Išvados

Kokias išvadas galima būtų padaryti išnagrinėjus A. Maceinos tautinės valstybės idėją ir atsakius į jos kritiką? Pirmiausia reikia pažymėti, kad, siekiant iš tiesų suvokti tautinės valstybės idėją, daugiausia dėmesio buvo skiriama idėjiniams kontekstams, nes nors tokie

[1] *Ten pat.*
[2] *Ten pat.*
[3] *Jokubaitis A. Stasys Šalkauskis ir Antanas Maceina kaip politikos filosofai, p. 13–14.*
[4] *Maceina A. Tauta ir valstybė, p. 60.*
[5] *Ten pat.*
[6] *Ten pat, p. 61.*
[7] *Maceina A. Atitautinimas ir jo būdai // Raštai. T. 8. Vilnius, Margi raštai, 2009, p. 572–573.*
[8] *Ten pat, p. 581.*

įvykiai, kaip artėjančio karo grėsmė, galėjo lemti Maceinos pasirinkamą rašyti būtent apie idealios valstybės koncepciją, idėjiniai kontekstai nulėmė, kokia bus ta naujos valstybės idėja. Būtent tokių pasaulinio garso autorių, kaip Platono, Tomo Hobso, Karlo Šmito bei Martyno Heidegerio, idėjos buvo atrastos gilinantis į tautinės valstybės esmę. Tačiau taip pat ir krikščionybės svarbos Maceinos filosofijoje pažinimas leido suprasti, kaip jis tas idėjas priėmė, kokiais principais bus grįsta ši Maceinos kuriama tautinė valstybė. Kertinė tautinės valstybės idėja yra jos tautinis totalumas, kuris savo išvidiniu bendruomeniniu principu, besiremiančiu į „norą mylėti", savo esme yra priešingas totalitarinei valstybei, besiremiančiai draugijiniu išviršiniu „noro apgalėti" principu, kurio kilmė pagal Maceinos krikščioniškąją mąstyseną yra prigimtinė nuodėmė, kai žmogus pradėjo eiti prieš Dievo tvarką save ir jį sulygindamas, savo suvokimą žodžiu „mes" pakeisdamas į nesantaiką skleidžiančią skirtį „aš" ir „tu". Būtent A. Maceinos aktualumas šių dienų Lietuvoje ir skleidžiasi per klausimus, kylančius iš šių analizuojant jo tautinės valstybės idėją įgytų žinių. Koks principas dabartinėje lietuvių tautoje yra vyraujantis – bendruomeninis ar draugijinis? Kiek gyva lietuvių tautoje tautinė individualybė? Taip pat galima klausti, kiek dabartinė Lietuvos valstybė yra tautos objektyvacija, o kiek – išviršinė? Tačiau esminė priežastis, pagrindžianti A. Maceinos, kaip politinio mąstytojo, aktualumą ir įdomumą šiandieniam skaitytojui yra ta, kad pamatinės jo tautinės valstybės idėjos lietuvių tautai tvirtina, jog siekiant turėti tautos interesus atspindinčią valstybę, reikia organiškai pradėti nuo mažų dalykų ir pakopomis eiti vis prie didesnių: pirmiausia vienybę reikia pasiekti savyje, tada jos galima siekti šeimoje, giminėje, bendruomenėje ir, galiausiai, tautoje – pasiekus šį savivokos lygmenį, netoli bus ir tas, kuriame visos tautos gyvens taikoje.

Antanas Maceina, Zenonas Ivinskis, Juozas Brazaitis, Jonas Grinius.